

Юрий Шойдакович КЮНЗЕГЕШ

Тыва чечен чогаал болгаш уран чүүл улуг чидиритге таварышкан. 2000 чылдың ноябрь 7-ле суратлыг тыва шүлүкчү, Тыва Республиканың Улустун чогаалчызы, Күрне шаңнаанын лауреады Юрий Шойдакович Кюнзегеш 73 харлыгында үр аараанын соонда мөчүн.

Юрий Шойдакович Кюнзегеш 1927 чылдың ноябрь 17-де Тожу кожуунун Арбыкка аңчы араттыг өг-бүдөзүгө төрүттүгэн.

Ада-чурттуң Улуг дайынын калың дошкун чылдарында Кызылдың №2 школазыга өөренишпаш, "Шын", "Тываның аныяктары" солуннарга ажылдап чорашкан. Ортумак школаны доосканын соонда, ол Абаканын башкы институтун дооскан.

Юрий Шойдакович Кюнзегештин шүлүкчү салым-чаяанын төрүттүнериге улустун аас чогаалы, Тожунун тоолуг чараш бойдузун ознатпай салдырып чедирген. Чечен чогаалда суундук, шөлүкчү, оолду Тыва Арап Республиканың чогаалчылары шүлүкчүлүк дүгүзүкчү конференцияны 1942 чылдың декабрьда челаанын база-ла таварышпаз эвес, оол шүлүкчү шаңнарын Степан Сары-оол, Сергей Пюрбю, Байкара Хөвөнмей ийчара-ла эскерип каан.

Юрий Кюнзегештин "Майның эртенинде" деп шүлүк 1944 чылдың май 1-де "Аревшаны" солунга парлааттыган. Оон соонда оол шүлүктерин солуннарда, "Улук-Хем" альманахка үргүлчү парлааттынын этегээр.

Баштайгы ному "Ховунун аялгалары" 1952 чылда чырыкче үнгөн. Оон соонда "Найралдың тугу" (1956), "Дунмазынның ыры" (1963), "Уелерин өнөр" (1966), "Өөрүпкүнү үлөжүр дөш" (1970), "Эир. Ынакшыл. Ажыл" (1972), "Хүннү утку" (1974), "Чогаалдар чылдызы" (1977), "Кижиниң изи" (1979), "Хаяларда чурмалдар" (1983), "Ынакшылдың буаны", "Ожудажы" (1993), "Боладарым боолалдары" (1997) деп шүлүкчүлүк номнарын үндүрүпчүдөн.

Юрий Шойдакович Кюнзегештин шүлүктер, шүлүкчүлери ССРЭ-нин болгаш дашкыкы чурттарын улустарынын дылдаарына оюлдуртунулаан.

Ш.Д.Ооржак, А.А.Мельников, Ш.В.Кара-оол, Ч.Ч.Д.Ондар, А.С.Серен, М.К.Куулар, Г.Ч.Ширини, Т.Ч.Норбу, М.Б.Кенин-Лопсан, О.Ө.Сувакплат, К.-Э.К.Кудажы, А.А.Даржай, Е.Т.Танова, М.А.Хадахан, Д.С.Куулар, Ч.Ч.Куулар, А.С.Кагай-оол, С.И.Бадыраа, С.М.Борбо, Е.С.Кейдебай, Р.К.Ооржак.

Тыва Республиканын, Кудурга болгаш кино яамызы, ТР-нин Чогаалчылар эвилели Тыва Республиканын Улустун чогаалчызы, Күрне шаңнаанын лауреады, Тыва Республиканын культуразының алдарлыг ажылдакчызы

Юрий Шойдакович КЮНЗЕГЕШТИН

үр болгаш аар аараанын соонда мөчүн-биле оон өг-бүдөзүгө, уруг-ларынга, чоок эштеринге ханы кажыдалды илередиң тур.

Тываның Ном үндүрер чери ном үндүрер чериң кол редактору чорашкан, ном үндүрүлгезиниң чоочуну, Тыва Улустун чогаалчызы, Күрне шаңнаанын лауреады, ТР-нин культуразының алдарлыг ажылдакчызы

Юрий Шойдакович КЮНЗЕГЕШТИН

үр болгаш аар аараанын соонда мөчүн-биле оон өг-бүдөзүгө, уруг-ларынга, төрелдеринге ханы кажыдалды илередиң тур.

Шүлүкчүнүң шүлүктеринин баштайгы ному "Стихотворения" деп ат-биле Москвага 1954 чылда "Советский писатель" деп ном үндүрер чер орус дылда үндүргөн. Оон чогаалдарын сурагылы совет орус шүлүкчүлөр Семен Гудзенко, Михаил Светлов болгаш өскелер-лаа оюлдурп чорашкан. Тыванын ном үндүрер чери Ю.Ш. Кюнзегештин орус дылда "Сердце Саян" (1968), "Меч Багира" (1976) деп номнарын үндүргөн. Шүлүкчүнүң чогаалдары алтай дык кырынга тускай ном кылдыр 80 чылдар орган үезинде алтай шүлүкчү Борис Укиннин очулгалы-биле үнгөн.

Юрий Кюнзегеш тыва чечен чогаал талазы-биле диктинг сайгаргалары, шынчилелдерин кылгылаан. Ол тыва литератураның төөгүзүнүн өчөргин бижижип, тускай ном кылдыр үндүреринге ийлек-кейлик киришкен. Шүлүкчү "Тыва кожамыктар" деп чыныдын чыып тургускап.

Юрий Шойдакович Кюнзегештин чогаал ажыл шүлүк, литературоведение-биле кызыгаарлашпаан. Делегей, орус, акылдуу республикаларын чонгарып чечен чогаалын суртаалдап, очулдарар ажылга ийлекпей кирип чорашкан. Ол тыва дык А.Пушкинни, М.Лермонтовун, Н.Некрасовун, И.Тургеневтин, М.Горькийни, В.Маяковскийни, А.Блокту, С.Есенинни, А.Прокофьевти, П.Брукскийни, Д.Кугунтинговун, С.Давидовун шүлүктер болгаш шүлүкчелерин, чечен чогаалын Ф.Шиллерин, Ж.-Б.Мольерини, Еврипидни, Э.Ростандың иштерин, бурунгу түрк чогаалдын эрине, дээжилерин болуп "Тону көккө турса кадан бижикти", "Толгемонун" оюлдурган.

Тыва ном парлагызыга Ю.Ш.Кюнзегештин кирген ачы-хааны, а улуг. Оон барык үжү чыл дүгүзүндө Тываның ном үндүрер чериниң хол редакторуна ажылдап келген.

Тыва чечен чогаалын хөгжүдүзүгө салып үндүзү дээш Ю.Ш.Кюнзегеш хөй-ниитиниң бедик үнеленип алган. Анаа тыва культура, чечен чогаалга шылгарангай ачы-хааны дээш Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы, Тыва Республиканың Улустун чогаалчызы деп хүндүлүг аттарын тывыскап.

Юрий Шойдакович Кюнзегеш — Тыва Республиканын Күрне шаңнаанын лауреады.

Тыва чонун шылгарангай оолдарының бирээзи, тыва черин ындыштыр ыраажызы, чечен өсүтү мергени, сурагылы шүлүкчү Юрий Шойдакович Кюнзегештин чырыктыгы ады, ыры-шүлүү бистин чүрөктеринске мөңгөде динг артар.

Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан Тыва Республиканың чурттакчы чонун камгалаар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ХООЙЛУЗУ

Дээди Хурал 1999 чылдың июль 6-да хүтээп алган

1 ЭГЕ. НИИТИ ЧҮҮЛДЕР

1 чүүл. Бо хойлуунун сорулгазы

Бо Хойлуунун сорулгазы болза эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан Тыва Республиканың хамаатыларын камгалаар хемчеглерин хойлу-дүрүм талазы-биле таарыштырар болур.

2 чүүл. Кол-кол билишкиннер

Бо хойлууда дараазында билишкиннерин ажылдап турар:

- 1) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаары — эр-херээжен чорук дамчыштыр аараан улусту база оларын-биле арылажып холбашкан улусту баш удур эмнээринче, шуут үзе эмнээринче, диспансерге хайгаараарынче болгаш аараан кижилерни эмнел кадыкшыдарынче уланган, социал, медицина, санитар-гигиена база эпидемиология удуз хемчеглерин комплекски;
2) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглар — паш, сагаа, чымчак шаңир, бут дөзүнүң лимфогрануломатозу;
3) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр өске-лаа аарыглар — хламидиоз, уреаплазмоз, кандидоз, трихомоноз, аддакы орнитоз герпес, шивинки кондиомнар, гарднерелз болгаш Россия Федерациязының кадык камгалал яамызының, Кадык камгалалының Бүгү-делегей организациязының, тодаратканы өске-лаа аарыглар;
4) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларга удур хемчеглер — хойлу-дүрүм камгалаар органнар-биле, өөредилге, кадык камгалал, чурттакчы чонун социал камгалаал албан черлерин-биле, аныяктарың болгаш хойнигиң өске-даа каттыжышкынарны-биле кадык деминг эртерип турары, Тыва Республиканың девискээринге эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын денделиң кудуладарынче уланган, өг-бүле, ашак-кадай хамаарылгаларын быжылгаарынче, чурттакчы чонун мөчүшүнар, этика болгаш секс культуразын бедилеринче, бичин уругларын база элээдилерин эр-херээжен чорук талазы-биле кижиздилгезинче, чурттакчы чонун калбак кезектериниң ортузунга массалыг чырыдышкын ажылгыч уланган хемчеглерин чүрүмчүткан системазы болур;
5) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып чоруур хамаатылар — эр-херээжен чорук-биле дамчыыр шээр болгаш өске-лаа аарыглар барын клиника-лаборатория аргазы-биле тодаратканы улус;
6) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардын дозу — аарыг киж, эр-херээжен чорук талазы-биле оон холбашкан улусту амдырал байдалдың база өг-бүдөзүн холбаар харылаалары;
7) лабораторияга хыналда — аарыгын бар-чогун тодараткы сорулга-биле тускай аргалары ажылдап тургаш лабораторияга хынал шинчир;
8) скрининг хыналдазы — эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып чоруур хамаатыларын тып илередири-биле чурттакчы чонун массалыг шинчир;
9) эпидемиологият байдал — эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан республикада аарып турарын ортумак статистиктиң денделиң ажыл ийтерээзи;
10) социал талазы-биле чаңчыкпаан бөлүктөр — огулут таңгыт чурттап чери чо кижилер база алкогольден, наркоманиядан, токсикоманиядан, аарып берелсе чоруур, наркологи диспансерлеринде учетга турар кижилер, янганнаары дээш харысалгага оонажыл чораш кижилер, сайтар-эпидемиологият корум-чүрүмү үрөп турар аарып улус.

3 чүүл. Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып чоруур хамаатыларга дуза чедиреринин кол-кол принциптери

Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып чоруур хамаатыларга дуза чедиреринин кол-кол принциптери болза:

- 1) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаар талазы-биле хемчеглерин ботландырып турар үеде кижиниң база хамаатынын эргелерин сагып хандырары;
2) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын баш удур болдурбазын сагандырар талазы-биле кадык камгалал органнарын болгаш организацияларын ажыл-чорудулганын профилактиктиң улангышы;
3) медицина-социал талазы-биле дузаның чедилер болуру;
4) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын баш удур болдурбазы-биле күрүнениң сорулгалары ботландырынга хөй-ниити каттыжышкынарын болгаш хамаатыларын эки тура-биле кижилегези;
5) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып чоруур хамаатыларга медицина дузанын көргүзери-биле акылдык-психиканын бир анги коору;
шээр аарыглардан аарып турар хамаатыларга медицинаның тускай дузанын кадык камгалалынын күрүне азы муниципалитет албан черлеринге халас, чок болза хамаатыларын күзүни-биле төлөвилер чедирер;
эр-херээжен чорук-биле дамчыыр өске аарыгларын тып тодараткыра болгаш эмнээр, бичин уруглардан, элээдилерден база даңгызын Тыва Республиканың Чазаа тодараткып доктадыр хамаатыларын өске болуңден аңгыда, төлөвилерг болур;
медицинаның тускай дузанын даштыкы хамаатыларга болгаш хамааты болбайн турар улуска, а ол ышкаш Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар улуска, бир өвес Россия Федерациязының керээлери-биле болгаш делегей дуржулгалары-биле оон өскө чүүл көргүзүңе болза, оларын боттарынын ашка-хорегиниң күсели-биле оларга дуза чедирер;
эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын хамаатыларын боттарынын ашка-хорегиниң күсели-биле база Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хойлужудулгазы-биле хоруваан өске-лаа достерин күсели-биле аарын бүүү шинчип тодараткыра болгаш эмнээр;
б) бодунун кадымын, эр-херээжен чорук кылдыр улустун, өг-бүдөзүгө, кежигүннеринин болгаш долданыр турар улустун кадымын камгалаары дөш хамаатыларын харысалгазы;
7) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаар дугайында хойлужулганы үрөңгү дөш Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарын болгаш тус черин бот-башкарылга органнарын, муниципалитет тургузгарынын, организацияларын, албан-дужаалдыг кижилерин харысалгазы — бо бүтү болуп турар.

4 чүүл. Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаарын хойлу-дүрүм талазы-биле үндөшүн

1) Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаары-биле ажыл-чорук үндүлгези хойлу-дүрүм талазы-биле үндөшүн болза Россия Федерацияның биле Тыва

Республиканың күштүг бооп турар хойлужудулгазы ол болур.
2) Хамаатыларын камгалаар кылдыр бо Хойлу-биле көрдүңен магадылаларын Тыва Республиканың хойлулары болгаш нормативтиг өске-лаа актылары, а ол ышкаш муниципалитет тургузгарының тус чер бот-башкарылга органнарын актылары солуп шыдаас болур ужурулуг.
3) Чурттакчы чонун ВИЧ-инфекциядан камгалаар талазы-биле хойлу-дүрүмүнүн хамаарылгаларын амгы күштүг бооп турар федералдыг хойлужудулга-биле таарыштыр көөр.

II ЭГЕ. ЭР-ХЕРЭЭЖЕН ЧОРУК-БИЛЕ ДАМЧЫЫР ААРЫГЛАРДАН ЧУРТАКЧЫ ЧОНУН КАМГАЛААРЫН ОРГАНИЗАСТААРЫ

- 5 чүүл. Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан хамаатыларын камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазынын органнарын чонун эргелери
1) Тыва Республиканың Дээди Хуралы;
1) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың хойлулары болгаш программаларын хүтээп алыр;
2) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың хойлужудулгазының күсөлдезин контролдаар;
3) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын ийтереп тарарын баш удур болдурбас талазы-биле ажыл-херектерин байдалын дугайында Тыва Республиканың Чазаа доктаамал динчип турар;
4) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып турар хамаатылар хүтээлгелерин үрөңгү дөш харысалганын хемчөөн доктаадып айттыр;
2) Тыва Республиканың Чазаа:
1) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын тарап ийтерээр баш удур болдурбазынче уланган республика хойлуларын күсөлдерин хандыра;
2) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып турар хамаатыларга дуза чедирерин организастаары-биле тускай сорулгалык программаларын ажылдап кылдыр болгаш бандылар;
3) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаарыга чарыдалдарын кезээге республика боджедин санап тургузар;
4) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаарыга көрдүңен тускай сорулгалык фондурларын тургузар;
5) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаарын чыңаган, Тыва Республиканың девискээринге медицина ажыл-чорудулганын чопшөккөй динчези бээрин Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хойлужудулгазы-биле дүүштүр хандыра;
6) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып турар хамаатыларга дуза чедирерин медицина технологият болгаш өске-лаа стандарттарын база нормативтерин бандылар;
7) эпидемиологият байдалдың база эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларга баш удур хемчеглерин дугайында чурттакчы чонун ылаңгы массалыг информация чепсекерин дамчытыр доктаамал динчип турар;
8) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын айтырыларын талазы-биле эртем-шынчилелдерин хөгжүдүп калбартырынга дуза чедирер;
9) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып турар хамаатыларын социал база хойлу-дүрүм талазы-биле камгалалынче уланган хемчеглерин ботландыра;
10) эмчелерин респондент чокта аптека четкининден бээр хорулуг эм аймаанын даңгызын доктаадып айттыр;
11) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып турар хамаатылар талазы-биле эпидемиологият удуз санитар комиссияларын ажылын организастап тургузар;
12) Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хойлужудулгазы-биле дүүштүр өске-лаа бүрүн эргелерин ботландыра.

6 чүүл. Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан Тыва Республиканың чурттакчы чонун камгалаар талазы-биле хойлу-дүрүм камгалаар органнарын эргелери

- Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан Тыва Республиканың чурттакчы чонун камгалаар талазы-биле хойлу-дүрүм камгалаар органнар федералдыг хойлу-биле көрдүңен чүрүм суугар;
1) Россия Федерациязының Кезекче кодексин-биле дүүштүр кем-херек үндөргелерин тып илередири болгаш буруу улусту кезекче харысалгазына киририп хандыра;
2) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын баш удур болдурбазы-биле кадык камгалал органнарында, оон иштинде венеролог эмчилдери болгаш эмчилерин ойталаар улусту чедирип экээринге эргежок дузаны көргүзөр;
3) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын тып илередири-биле медицина херечилерин-биле улустун чыгыр черинге туттурган улусту хей болгаш шээр аарыг эмнээр черлерге экип кирир;
4) медициналык ээриктик сергедир черинге кирген улуста паш аарып бар-чогун лабораторияга шинчилерин организастаар;
5) федералдыг хойлужудулга-биле болгаш Тыва Республиканың хойлужудулгазын суугар өске-лаа бүрүн эргелерин ботландыра.

7 чүүл. Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаарын организастаары-биле Тыва Республиканың кадык камгалал талазы-биле күрүне эрге-чагыргазының төлөөлгөзү күсөөкчи органнын эргелери

- Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаарын организастаары-биле Тыва Республиканың кадык камгалал талазы-биле күрүне эрге-чагыргазының төлөөлгөзү күсөөкчи органны:
1) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аараан хамаатыларын социал болгаш хойлу-дүрүм талазы-биле камгалалынче уланган хемчеглерин ботландыра;
2) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаарын, организастаары-биле республика программанын ажылдап кылдыр болгаш ботландыра;
3) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан кижик бүрүзүнүн баш удур камгалалынын херекселдерин-биле аптека четкиниң доктаамал хандырып турары дөш контролда болгаш массалыг информация аймааны оларын чарлап динчип хандыра;
4) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып турар хамаатыларга дуза чедирерин организастаарының чаа хевирлерин бодан кылдыр болгаш шинчелер;
5) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аараан хамаатыларга дуза чедирерин турар медицина ажылдакчыларын мергежилни бедилерин организастаар;
6) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аараан

хамаатыларга медицина дузанын чедирерин база кадык камгалал организациялары Тыва Республиканың девискээринге, а ол ышкаш оларын кымга чыгыртканында болгаш өчү-хорегиниң хевиринде хамаарылга чокка, өске-лаа албаннарын база ведомстволарын организациялары аарыгнын ийтереп тарарын баш удур болдурбазы-биле ап чорудуп турар хемчеглерин ботландырын контролдаар;
7) кеш болгаш шээр аарыгларын тускайыттырган база өске-лаа албаннарын медицина ажылдакчыларын хойлу-дүрүм талазы-биле камгалалын хандыра;
8) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аараан хамаатыларга дуза чедирер база эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаар талазы-биле Тыва Республиканың девискээринде бүтү-ле албан черлеринин болгаш ведомстволарын организацияларының чорудуп турары ажылы, оларын кымга чыгыртканы база өчү-хорегиниң хевиринде хамаарылга чокка углап башкара;
9) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглар талазы-биле эпидемиологият байдалды анализтеп коор;
10) федералдыг болгаш Тыва Республиканың хойлужудулгазы суугар өске-лаа бүрүн эргелерин ботландыра.

8 чүүл. Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан бичин уругларын база өөреникчи аныяктарын камгалаарын организастаары-биле Тыва Республиканың өөредилге албан черлеринин эргези

Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан бичин уругларын база өөреникчи аныяктарын камгалаарын организастаары-биле Тыва Республиканың өөредилге албан черлери:
1) бичин уругларын болгаш өөреникчи аныяктарын кижиздилгезин мөзү-шынар болгаш сексологият айттырыларын талазы-биле өөредилге ажылдакчыларынга тематиктиг планнарын, республика болгаш кожуунар семинарларын программаларын ажылдап кылдыр;
2) школаларын профессионал-техниктиг училшелерин (лицейлерин), техникумнарның (колледжерин) сургулдарына база дөш өөредилге черлеринин студентилеринге арыг-шевер болгаш секс талазы-биле кижиздилгениң айттырыларын талазы-биле медицина-педагогика курстарын, ончунун хевирлеринден ылгал чокка өөредилге албан черлеринге организастаар;
3) өөредилге албан черлеринин өөредилге планнарына эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын болдурбазының талазы-биле немелде курсту кирир;
4) өөредилге программаларын кол-кол кезектеринге биологияны, психологияны, амьдырал ажыл-чорудулганын айыл чок чорунун үндөзүнүн курстарын база эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын баш удур болдурбазының өөредил кичээлдерин айттып кирир.

9 чүүл. Күрүнениң санитар-эпидемиология хайгарал органнарын эргелери

Күрүнениң санитар-эпидемиология хайгаралынын органнары:
1) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглар талазы-биле эпидемия байдалын дозу коор болгаш баш буруннар билиш хайтарар;
2) аарыгнын ийтереп тарары дөш, тускай сорулгалык программалар-биле эпидемия хемчеглерин алыс түңгелерин хандыра дөш, эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын тывылган черлеринге эпидемияга удур хемчеглерин чорудуп турарын бүрүн дозуу база шаңнаар дөш контролда;
3) өчүрүн хевирлеринден оларын ылгалы чокка, организацияларын болгаш албан черлеринин ажылдакчылары хойлужудулга-биле дүүштүр доктаамал болгаш ойлеп-ойлеп эртерип турары дөш контролда;
4) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын тывылган черлеринге эпидемияга удур хемчеглерин орттири турарын бүрүн дозуу база шаңнаар дөш контролда;
5) федералдыг хойлужудулга-биле дүүштүр өске-лаа бүрүн эргелерин ботландыра.

10 чүүл. Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаарын организастаарына муниципалитет тургузгарынын тус чер бот-башкарылга органнарын эргези

Муниципалитет тургузгарынын тус чер бот-башкарылга органнары:
1) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан хамаатыларын камгалаарын организастаар талазы-биле муниципалитеттин санитар-эпидемия комиссияларын эгелеп тургузар болгаш оларын ажылын организастаар;
2) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаар талазы-биле муниципалитеттин тускай сорулгалык программаларын бандылар болгаш ажалландыра;
3) республиканың хойлужудулгазы суугар өске-лаа бүрүн эргелерин ботландыра.

11 чүүл. Эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аараан хамаатыларга дуза чедиреринин организастаары удурулгалы

1. Тываның республиканың кеш база шээр аарыглар диспансерин:
1) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып турар хамаатыларын баш удур шинчир, аарып тодараткы; эмнээр, диспансерге хайгаараар талазы-биле организастаары методиктиг ажылды;
2) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан аарып турар хамаатыларга медицина дузанын көргүзөр талазы-биле кадык камгалал организацияларын ажылын ведомство иштинге эксперт үнелели;
3) аарыгнын ийтерээзин база эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглардан чурттакчы чонун камгалаарын тускай сорулгалык планнаттыган программаларын алыс түңгелерин сайгар;
4) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыглар талазы-биле хамаарышкан девискээрге эпидемия байдалын дугайында республиканың муниципалитет тургузгарынын болгаш чурттакчы черлеринин башчыларында динчип;
5) эр-херээжен чорук-биле дамчыыр аарыгларын тып илереди, аарыгнын тодараткы, эмнээр талазы-биле хоруайларын болгаш кожууннарын кеш база шээр аарыглар диспансерлеринин салбырларын, кабинеттеринин, эмнелге-профилактика организастаарынын ажыл-чорудулгазынын эксперт талазы-биле кадымын хынал коор.

(Уланчызы 3-кү арында)

ТАҢНЫЛ-КАМГАЛАЛ АЛБАНЫ

ДААРТА — МИЛИЦИЯ ХУНУ

Ноябрь 10-да — Милиция хуну. Ынчангаш бо удаада Тыва Республиканың ИХЯ-зының чанында ведомстводан дашкаар таңныл албан килдизиниң дугайында бо чүдүлүк парлар-дыр бис. Чөгүм ук албан черинин байырлагы — октябрь 29. Чүге дээрге 1952 чылда чөгүм-на ол хуну ССФР-нин ИХЯ-зының сайыды ук албанын тургузуп, организаастарының дугайында дүжаалды үндүргөн.

Чүге-ле ийик, ТР-ниң ИХЯ-зының парлалга чөлсектери-биле ажилдаар болуу ук байырлап дугайын биске озалдап дидиктигин. Ынчалза-даа орай-даа болза, ук албан черикниң ажилдаачыларына эртек байырлагы база Милиция хунун таварыштыр байыр чедирбисаан, хуу амыдыралына, албан ажылына улуг-улуг чедикшиктерин күзеп каалы.

Тывага ИХЯ-нын чанында ведомстводан дашкаар таңныл-камгалал килдизин 1952 чылда тургузуп эгелээ. Ынчан оон составына каш-ла сааныг улуг намыг таңнылдар кирип турган. Чөгүм оон составына каш-ла сааныг улуг намыг таңнылдар кирип турган. Чөгүм оон составына каш-ла сааныг улуг намыг таңнылдар кирип турган. Чөгүм оон составына каш-ла сааныг улуг намыг таңнылдар кирип турган.

албан черинин ажилдаачыларының машиналыг дүң кадааттыг объекттер кезип дежурныйлары. Шериг камгалалы дээрге шериг кезектеринге хамаарышкан объекттериниң кадарлары. Чамдык күрөң хуу саарлыкчыларын өңчү-хөргөңизин шыгжаан объекттериниң камгалалы база ук ведомстводан дашкаар таңныл-камгалал килдизиниң ажилдаачылары чорудуп турар. Ол-ла камгалал турары бүгү хевириниң күрөң болгаш хуу өңчү-хөргөңизин шыгжаан объекттериниң бажынарнында сигнализация четкилерин тургузуп, оларны башкарылга товунден хайгаарар, кадарып база турар. Чигээлээрге, сигнализация тургузуп каан складче оор кире бээр болза, талыгыр иркак милицияда башкарылга товунде аппаратурада мездэ алгыра бээр. Ынчан ында дежурныйлар олурар ажилдаачы кончук дүрген оор кирген объектиже шагдааларыг машина чорудуптарга, олар келгеш, чүндэ билбейн, хөделип турган оорну тудуп алыр.

Ынчангаш өңчү-хөргөңиз камгалалының талызы-биле ук ведомстводан дашкаар таңныл-камгалал килдизиниң болгаш оон кожууннарда салбырларының кол кылып турар хулээлгези чүд? Ук албан черинин юрист-консультантызы Эрема Маспий-ооловна Доржуун ол айттырыга харылааны-биле алырга, ол килдиз республика иштинде бүгү хевириниң күрөң болгаш хуу өңчү-хөргөңизин камгалалын хандырып турар. Чорудуун дайыбыл ук агай: милиция камгалалы, шериг камгалалы, таңныл албаны, пулыт камгалалы деп бөлүктөргө чардыр. Милиция камгалалы дээрге ук

дүшүшө, үндүргөн хунунден эгелээш шын эвес ажылаттынып турганын барындаалаш, күш чок деп санаан. Политиктиг репрессиялардан оларны качыгдан деп санаар дугайында репрессияларга таварышканынын ажи-толунун билдиринишкенин сайгар талызы-биле улуг ажил чоруттунган. 1999 чылда болган 2000 чылда 10 айында ТР-нин прокуратуразы 127 билдиринишкени сайгарган. Оларнык иштинде 29 билдиринишкени ээин политиктиг репрессиялардан качыгдан деп санааттырган. Ынчан санаттырган кижилериниң хуулу эзуаар чингелдер дугайында бижиктерин чоруткан.

даштар, ювспир кылтылары шыгжаан садыглар, культура уран чүүлүнүн үнелиг өтсөвин, чуруктары делгезен садыглар, мал болгаш балык ээттери болбазыралып турар бүүдүрүлгелер, соодукчулар комбинаттары хамааржыр. Ынчангаш өңчү-хөргөңизин камгалар талызы-биле бо ведомстводан дашкаар таңныл-камгалал албанынын амыдыралга тергин ажыктыны, оорларга улуг согул, эг-хөргөңиз көвүдиринге сонуургалдыг кижилерге улуг дөткөмчө, күрөңизин эг-хөргөңиз кадарып, экономиказын сайзырадырынга улуг даягыныг, камгалал бооп турарын номчукчулар эскерген боор.

Оон ынай онзагай чүве бо Кызыл хоорайнын Шетинкин-Кравченко кудумчузунда

ЧУРУКТАДА: (үстүндө) рота командири улуг лейтенант В. Г. Двогелзов, сержант Р. А. Попков, (адаанда) старшина А. И. Айыжи дежурныйлашкын үезинде. В. БАЛЧИЙ-ООЛДУН ФОТОЗУ.

“ЭКИ ДОКТААЛ”

Соолуг үелерде кожуун девискээрине озын-оңдак кылып чоруктарың чылдаганы — чодаачыларын ээрип чоруп, шимчөөшкни дүрүмү үрөп турары. Оларны ОШАЧКИ ажилдаачылары хыпач коорге, кандыг-даа шыгзылга чок, хоойлу-дүрүм эзуаар кандыг-даа тех-хыналда эрпозин кижилер болгудаары илереп турар.

Ынчангаш техниканың ажилдаачы, камгалалың экижидери-биле база техниктиң айыны-кадапты болдурбазы-биле Бай-Тайга кожуунун чыгарга даргазы В.С.Очур-оол дүндүргөн. 287 доктаалды үндүргөн. Ында айтыканы болза орук чуруму үрөш база ээрик чораш, чөпшээр чок чүк өөрткени дөшү тугтурган техниканы тораан шолуңе тургузар. Аңаа бир хонганы дөшү 150 рубль тунуң акшага тораар. Ийне, паспорт чок азын чорааш ийне азы өске кижиниң адын кандыг-даа чөпшээрел чокка муун чораш, туңгурган болза, ыңың атын сулаң тораан шолуңе тургускаш, оон ээин атын аңаа бир хонганы дөшү 100 акшага тораар.

Түс доктаалды амыдыралга ботандыларын кожуунун ИХК начальниги О.В.Мюрюге болган кездэ ажил-атны эргелештин дартыгы П.Д.Сарыгларга база кожуунда техниктиг хайгаарал инспекциянын начальниги А.Ч.Машарга оларга дагып турар. А масса чөп доктаалды “эки доктаал” деп дөткөн турар.

Солчак САРЫГ-ООЛ. Бай-Тайга кожуун.

ОҢЗА АЖЫЛ. ОЛ ЧҮГЕ СОКСААЖЫЛ?

Соолуг чылдарда Тыва Республиканың прокуратуразы контрреволюстуг кем-херек үүлдешкенинтериниң дугайында кеземче херектерин эде көөрүнчү талызы-биле коку хемчеглерин ип, агартышкан дугайында хоойлу-дүрүм күүселдешин хынап, хайгаарар, хамаатыларын хоойлу эзуаар эргезин тургузар ажилды иделкейжидип турар. Ынчангаш политиктиг репрессияларга таварышкан кижилерин агартыр болгаш эргезин катан тургузар дугайында хуу хемчеглер алдынган.

Бо эртип турар чылда ТР-нин прокуратуразы 40 архив херектерин эде корган. Оон иштинден 28 кижилерге хамаарыштыр 26 херекти ТР-нин прокуратуразы ук суд чорудугаларынын шиптирлеринге удураанын хынап илереткен бижиктери-биле каталык РФ-тин Чингине прокуратуразынче чоруткан. Ол херектерден РФ-тин Дээди суду 6 херекти эде коргеш (6 кижини агарткан). ТР-нин прокуратуразынче делир эгиткен.

Прокуратурада ам-даа эде кордунмзон контрреволюстуг кем-херек үүлдешкенинтериниң дугайында архив кеземче херектери хой. Ук кеземче херектери Тыва Арат Республикасы ССР-ге болган РСФСР-нин составына кирбөндө 1944 чылга чедир Ынчангаш тыва Чаахтык ап чоруп турганы репрессиялыг хемчегтерге хамааржыр. Моон мурунда прокуратура од үе хамаарышкан кеземче херектерин сайгарарда, Тыва АССР-нин Дээди Советинин 1989 чылдың ноябрь 3-те үндүргөн “Тыва Арат Республикасы 30-40 чылдарда болтулаан репрессиялар-биле харылаалыг херектерге совет хоойлу-дүрүмү күшүгү кылдырыптериниң дугайында” деп доктаалыга даянган. Ынчалза-даа ол ажил соксаан.

2000 чылдың июльда ТР-нин прокуратура ук доктаалдын федералдыг хоойлу-дүрүмүгө

луга дүшүшө, үндүргөн хунунден эгелээш шын эвес ажылаттынып турганын барындаалаш, күш чок деп санаан. Политиктиг репрессиялардан оларны качыгдан деп санаар дугайында репрессияларга таварышканынын ажи-толунун билдиринишкенин сайгар талызы-биле улуг ажил чоруттунган. 1999 чылда болган 2000 чылда 10 айында ТР-нин прокуратуразы 127 билдиринишкени сайгарган. Оларнык иштинде 29 билдиринишкени ээин политиктиг репрессиялардан качыгдан деп санааттырган. Ынчан санаттырган кижилериниң хуулу эзуаар чингелдер дугайында бижиктерин чоруткан.

Ында-лаа болза ук репрессияларга таварышканынын ажи-толунун эргезин тургузар ажил база амгы үелерге ара туруп ол болза Россия Федерациянын Конституция судунун 2000 чылдың апрель 18-те үндүргөн суралгы шиптир-биле холбалыг. Чүге дээрге аңаа хамаарыштыр РФ-тин хамаатызы М.Л.Пинхасик РФ-тин Конституция судунче билдиринишкенин кирген. Ында РФ-тин “Политиктиг репрессияларга таварышканынын агартырылгы дугайында” деп Хоойлузунук 2-ги чүүлүн эзуаар ук хоойлу-дүрүм РФ-тин девискээринге репрессияларга таварышканын хамааржыр бооп турар.

Ынчангаш 2000 чылдың сентябрь 27-де Тыва Республиканың Дээди судунун шиптир-биле прокуратура бидиринишкенинде айыттыган хоойлу дүшүшө чүүлтер бадыктаттыган. Тыва АССР-нин Дээди Советинин 1989 чылдың ноябрь 3-те үндүргөн № 80 “ТАР-га 30-40 чылдарда болтулаан репрессиялар-биле харылаалыг херектерге совет хоойлу-дүрүмү күшүгү кылдырыптериниң дугайында” деп доктаалын федералдыг хоойлу-дүрүмүгө

луга дүшүшө, үндүргөн хунунден эгелээш шын эвес ажылаттынып турганын барындаалаш, күш чок деп санаан. Политиктиг репрессияларга таварышканынын ажи-толунун билдиринишкенин сайгар талызы-биле улуг ажил чоруттунган. 1999 чылда болган 2000 чылда 10 айында ТР-нин прокуратуразы 127 билдиринишкени сайгарган. Оларнык иштинде 29 билдиринишкени ээин политиктиг репрессияларга таварышканынын ажи-толунун билдиринишкенин сайгар талызы-биле улуг ажил чоруттунган.

гайында” деп Хоойлузу амыдыралга канчаар ботандырып турарының дугайын хайгаарар хүлээлгели. Аңаа хамаарыштыр республиканың прокуратуразы доктаал хыналданы чорудуп турар. Чүге эртек чылдын бени ТР-нин прокуратура органын кожууннарның чыгарга черлеринин репрессияларга таварышканынын хавырткан эт-сезин ажи-тол эгилдип бээр-биле 20 ажи шын эвес доктаалдар, шиптирлер үндүргөңиз илереткен. Шап ыңчаар хоойлу хажыдып, бюджет акшазы самчылдаар чоруктарга улуг хөй ажилды чоруткан. Политиктиг репрессиялардан когаран деп хөй ажи төлөдип алыры-биле кириштинг фактылар бадыктап турар меге справка берип турган дөшү ийи түс чер чыгаргыларының ажилдаачыларына база политиктиг репрессиялардан качыгдан деп меге документ кылдырып алгаш турган бир хамаатыга кеземче херээ оттурган. судче кирген. Ийи ажилдаачынын бурулуун суд бадыктаан.

Амгы үеде республиканың прокуратура органын РФ-тин “Политиктиг репрессияларга таварышканынын агартырылгы дугайында” Хоойлузу республиканың база кожууннарның политиктиг репрессияларга таварышканынын эрге-ажыны тургузар комиссияларын күүселдешин хынаар база контрреволюстуг кем-херек үүлдешкенинтериниң дугайында архивтен кеземче херектери коорунден аңыда, прокуратура яамыларының болгаш өске-даа албан черлеринин РФ-тин “Политиктиг репрессияларга таварышканынын агартырылгы дугайында” деп Хоойлузу амыдыралга канчаар ботандырып турарының дугайын хайгаарар хүлээлгели. Аңаа хамаарыштыр республиканың прокуратуразы доктаал хыналданы чорудуп турар. Чүге эртек чылдын бени ТР-нин прокуратура органын кожууннарның чыгарга черлеринин репрессияларга таварышканынын хавырткан эт-сезин ажи-тол эгилдип бээр-биле 20 ажи шын эвес доктаалдар, шиптирлер үндүргөңиз илереткен. Шап ыңчаар хоойлу хажыдып, бюджет акшазы самчылдаар чоруктарга улуг хөй ажилды чоруткан.

Политиктиг репрессияларга таварышканынын ажи-толунун билдиринишкенин сайгар талызы-биле улуг ажил чоруттунган. 1999 чылда болган 2000 чылда 10 айында ТР-нин прокуратуразы 127 билдиринишкени сайгарган. Оларнык иштинде 29 билдиринишкени ээин политиктиг репрессияларга таварышканынын ажи-толунун билдиринишкенин сайгар талызы-биле улуг ажил чоруттунган. 1999 чылда болган 2000 чылда 10 айында ТР-нин прокуратуразы 127 билдиринишкени сайгарган. Оларнык иштинде 29 билдиринишкени ээин политиктиг репрессияларга таварышканынын ажи-толунун билдиринишкенин сайгар талызы-биле улуг ажил чоруттунган.

Контрреволюстуг кем-херек үүлдешкенинтериниң дугайында архивтен кеземче херектери коорунден аңыда, прокуратура яамыларының болгаш өске-даа албан черлеринин РФ-тин “Политиктиг репрессияларга таварышканынын агартырылгы дугайында” деп Хоойлузу амыдыралга канчаар ботандырып турарының дугайын хайгаарар хүлээлгели. Аңаа хамаарыштыр республиканың прокуратуразы доктаал хыналданы чорудуп турар. Чүге эртек чылдын бени ТР-нин прокуратура органын кожууннарның чыгарга черлеринин репрессияларга таварышканынын хавырткан эт-сезин ажи-тол эгилдип бээр-биле 20 ажи шын эвес доктаалдар, шиптирлер үндүргөңиз илереткен. Шап ыңчаар хоойлу хажыдып, бюджет акшазы самчылдаар чоруктарга улуг хөй ажилды чоруткан.

Ольга БУЗЫКАЕВА, ТР-нин прокуратура улуг дузалакчызы.

САРЫГ ШАЖЫН КАЛЕНДАРЫ

Ноябрь 9 (13), чет-бөрг. 3-көк менниг, окта-рай олуттук, аксымаар хой хуну. Бо хун дагыла кылырынга, улуг херек бүүдүренинге, чер чоруурунга багай хун. Баш дүгү таартырга, өлчөйдиң, эки хун.

Ноябрь 12(16), улуг-хун. 9 кызыл менниг, ыяш олуттук, көк ыт хуну. Бо хун кежи-буян кийгитириңге, өргүл өргүү-руңге, бурганга чүдүү-руңге, аң-алдар чедип алырынга, бажың таваа салырынга, аш-чөм, идик-хеп салып алырынга, өрө төлөргөңиз, салыг-саарылга кылырынга, дөргүл-төрөл болчурунга эки хун.

Келин үндүренинге, ыяш сыгарга, орук чорууруга, багай хун. Баш дүгү таартырга, аарыыр. Бо хун төртүттүңөр төл эрес-дидин, ада-иезинге болгаш дөргүл-төрөлдөргөңиз дузааргак, арыг-селиг-даа болза, өжөргөк.

Ноябрь 13(17), по-недельник. 8-көк менниг, хей олуттук, көксүмүр ха-ван хуну. Бо хун бурганга чүдүү-руңге, бурганның аржаанын четтиренинге, саң салырынга, сагыл четтиренинге, келин үлө-зинге, эки үлө кылырынга, өг-бүдө болчурунга, чаа идик-хеп келеринге, каастанырынга, ойнап-хөгзөргөңиз, орук чоруу-рга эки.

Орттедип-хуюк таары-рынга, хурал-суллаа хуну. Бо хун бурганга чүдүү-руңге, чер, сүг ээзин дагырынга, арыглайы-рынга, эртем-номга өөр-ниринге, бажын-балгаш таваан салырынга, кады үлө кылырынга таарым-чалыг.

Бо хун төртүттүңөр төл бай-шыраак, чугаакыр, сеткили хирелиң, хилиңчэ көвей кижилер болур.

Бичини уругларны кы-

ШЫН КЫЗЫЛ ХОРАЙ, Красноармейская, 100. Индекс 667000. ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чааа болгаш “Шын” солун редакциянын коллективин Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Чимисмаа Монгуш, Алдын-кыс Монгуш, Урана Базыр-оол, Сергей Хертек, Гаан-оол Хертек. РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34, кол редакторун орадалкчызы — 3-33-91, секретариат — 3-34-98. Солун келбейн барганда, дараазында телефон-нарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92.

КИЛДИСТЕР: Нигилдиз-политиктиг килдиз — 3-39-15; Компьютер эрээли — 3-36-82; Бухгалтерия — 3-41-16. Солун неделяда үш катан үнер. “Шын” солунун компьютер товунге эрэн болгаш чыксагаан. Хемчээли 2 парламал ама Тираж 3910. Чагыр 121.

АГАР САНЫБЫС: № 4070381040000010000 АКБ ОАО Банк “Тувакредит”, ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729. Солун Россия Федерациянын Парлалга болгаш массалыг информация чөлсектеринин талызы-биле хоойлу-дүрүмүгө чорудулазына контроль болгаш бүрүткелениң Тыва девискээр эргелешине бүрүткелтигин. Бүрүткерттиң дугайы — Т-00007. ТР-нин парлалга болгаш информация куркомтедизинин типографиязына парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). График эзуаар ат салган шагы 23 шак. Солунда парлаттыган материалдарын авторларынын бодаллары редакциянын туружу-биле дүшүшейн барып болур. Айтыттыган саннары болгаш өске-даа фактылары, дындагылары дээш авторлар боттары харылылар.